

Н.П. Христинченко,
кандидат юридичних наук, доцент

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В УПРАВЛІННІ НАУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У статті на підставі опрацювання різноманітних наукових, навчальних та публіцистичних джерел охарактеризовано роль та значення держави у процесі управління науковою діяльністю й запропоновано шляхи стимулювання розвитку науки в Україні.

Ключові слова: держава; наука; управління; наукова діяльність.

В статье на основании обработки различных научных, учебных и публицистических источников охарактеризованы роль и значение государства в процессе управления научной деятельностью; предложены пути стимулирования развития науки в Украине.

Ключевые слова: государство; наука; управление; научная деятельность.

On the basis of studying of various scientific, academic and journalistic sources the role and importance of the state in the management of research activities are characterized; the ways for the stimulation of the development of science in Ukraine are considered.

Keywords: government, science, management, scientific activity.

У сучасному світі саме “економіка знань”, що ґрунтується на застосуванні прогресивних технологій, є тим фундаментом, на якому вибудовується стратегія економічного розвитку будь-якої сучасної держави, і Україна в цьому плані не є винятком. Саме рівень розвитку наукової діяльності має безпосередній вплив як на загальний рівень розвитку інформаційних технологій, так і на реальну можливість їх використання в різноманітних сферах життєдіяльності громадян. Крім того, однією з основ прогресивного функціонування держави є активне стимулювання нею розвитку свого наукового потенціалу, що включає в себе збереження наукових кадрів, підтримку наукових досліджень, посилення зв'язків між наукою та економікою, залучення інвестицій в інноваційний розвиток наукової сфери тощо. Ефективне управління науковою діяльністю державою повинна реалізуватися як на національному, так і на регіональному рівнях. Як зазначає В. Литвин, світовий досвід свідчить, що саме завдяки державній підтримці у світі склалися три найбільш вагомих центри науки: США (35% усіх світових витрат на науку), Європейський Союз (24%), Японія (12%) і Китай (11%). Четвертим центром намагається стати Російська Федерація. Проте за рівнем фінансування вона поки що не може конкурувати з трьома першими центрами [1, с.2].

Необхідно відзначити, що питання участі держави в процесі управління науковою діяльністю неодноразово ставали предметом обговорення багатьох наукових форумів, конференцій, круглих столів тощо. Окремі аспекти правового статусу органів державного управління розвитком науки, планування, координації наукових досліджень і розробок, фінансування, матеріально-технічного забезпечення наукових досліджень, підготовки наукових кадрів стали предметом дослідження відомих вітчизняних та зарубіжних фахівців, серед яких слід

відзначити В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Г.В. Атаманчука, Д.М. Бахраха, Ю.А. Ведернікова, К.І. Белякова, Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, І.П. Голосніченка, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, С.О. Мосьондза, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, С.С. Студенікіна, С.Г. Стеценка, Ю.О. Тихомирова та багатьох інших. Проте незважаючи на значну кількість досліджень різноманітних аспектів діяльності державних органів у сфері управління освітою та наукою (реєстраційних дій, дозвільних дій, контрольно-наглядової діяльності тощо), розкриття концептуальних ідей інституційного впливу держави щодо розвитку наукового потенціалу країни є недостатньо дослідженим. Тим самим, необхідність підвищення ролі та значення держави у процесі управління науковою діяльністю, з одного боку, та актуальність комплексних наукових напрацювань з цієї проблематики, з іншого, обумовлюють мету написання даної статті.

Безумовно, сьогодні в Україні держава відіграє провідну роль у регулюванні і підтримці наукової діяльності. Державна діяльність у цій сфері полягає в застосуванні прямих і непрямих методів регулювання, а саме: прийнятті основних регулюючих нормативно-правових актів, запровадженні державного замовлення на наукові розробки, утримання та фінансування бюджетних наукових установ та організацій тощо. Необхідно зазначити, що основи розвитку науки в Україні, безумовно, закладені в Конституції нашої держави. Так, відповідно до ст. 54 Конституції України, громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [2]. Тим самим, закріпивши право на свободу наукової творчості, Україна взяла на себе зобов'язання гарантувати громадянам України реалізацію їх наукових творчих потреб та можливість їх розвитку. У зв'язку з цим, необхідно відзначити, що використання в тексті цієї статті словосполучення "громадяни України", а не слово "людина" є помилковим, оскільки, як правильно зауважує у своєму дослідженні Т.М. Мілова, носієм цього права в міжнародних нормативно-правових актах, у першу чергу, є людина, що не може не братися до уваги на національному рівні. Крім того, позитивний конституційний досвід багатьох європейських держав, в тому числі і країн СНД, свідчить про недоцільність обмеження кола суб'єктів реалізації цього права. Також слід врахувати те, що посилення світових та регіональних інтеграційних процесів в освітньо-науковій сфері потребує розширення кола суб'єктів такого права в Україні [3, с. 54].

Також слід відзначити, що важливу роль у реалізації інноваційного вектору розвитку, з яким нерозривно пов'язана сфера наукової діяльності, відіграє визначення цілей держави в процесі управління науковою діяльністю. Сьогодні можна відзначити, що загалом державна політика у сфері науки в Україні спрямована на збереження й розвиток науки, забезпечення соціальної стабільності, економічного зростання й національної безпеки держави. Основними цілями державної науково-технічної політики є розвиток, раціональне розміщення та ефективне використання науково-технічного потенціалу, збільшення внеску науки й техніки в розвиток економіки держави, реалізація найважливіших соціальних завдань, забезпечення прогресивних структурних перетворень у галузі матеріального виробництва, підвищення його ефективності та конкурентоспроможності продукції, поліпшення екологічної обстановки, зміцнення обороноздатності держави та безпеки особистості, суспільства і держави, зміцнення взаємозв'язку науки і освіти [4, с. 137]. У свою чергу, Г.М. Добров відзначав, що найвищою метою науки країни є забезпечення виходу в історично короткі строки на передові науково-

технічні рубежі, сприяння досягненню країною найвищого в світі рівня продуктивності праці. При цьому досягнення цілей наступальної наукової політики гарантує технологічну незалежність країни [5, с. 11]. Серед основних положень державної політики в процесі управління науковою діяльністю акцентувалась увага на системному і своєчасному використанні досягнень та можливостей науки для якісного перетворення всіх елементів продуктивних сил суспільства й посилення його соціально-економічного потенціалу

Держава здійснює цілий комплекс повноважень у сфері управління науковою діяльністю. У цьому контексті у літературі з теорії державного управління існує декілька підходів до повноважень держави у сфері управління науковою діяльністю. Загалом досить поширеною є класифікація повноважень управління на правові та неправові. Зокрема, до повноважень у сфері управління науковою діяльністю можна віднести: визначення державних пріоритетів (концепцій, стратегій) розвитку наукової діяльності; прийняття державних цільових наукових програм; прийняття рішень щодо рівня наукових кадрів (присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань); сприяння створенню технологічних парків та їх проектів, інноваційних проектів, проектів наукових парків; проведення реєстрації та обліку науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, дисертацій; проведення експертизи наукових робіт тощо. О.Ю. Меліхова в загальному контексті управління науковою діяльністю виділяє установчу, реєстраційну, атестаційну, експертну та юрисдикційну діяльність органів публічної адміністрації в сфері юридичної науки [6, с. 116–117]. С.О. Мосьондз, розглядаючи роль неконфліктних проваджень у здійсненні державної наукової політики України, виділяє нормотворчі, установчі, реєстраційні, експертні, контрольні-наглядові, атестаційні провадження у сфері науки [7, с. 49].

Якщо вести мову про повноваження у сфері управління науковою діяльністю, які стосуються визначення державних пріоритетів (концепцій, стратегій) розвитку наукової діяльності, то, перш за все, необхідно звернутись до положень Закону України “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”. Відповідно до ст. 3 зазначеного Закону такими визнаються:

- фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави;
- інформаційні та комунікаційні технології;
- енергетика та енергоефективність;
- раціональне природокористування;
- наука про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань.

З метою реалізації визначених напрямів держава сприяє і стимулює розробку та виконання за визначеними пріоритетними тематичними напрямами наукових досліджень і науково-технічних розробок державних цільових програм. Окрім цього, реалізація забезпечується завдяки державному замовленню на науково-технічну продукцію, через підготовку наукових кадрів, інформаційному та матеріально-технічному забезпеченню наукових досліджень і науково-технічних розробок (ч 1 ст. 5) [8].

Слід зауважити те, що ще раніше підґрунтя для розвитку наукової діяльності було закладено в Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України. На 1996 рік автори концепції пріоритетними напрямами державної підтримки визначали фундаментальну науку; прикладні дослідження і технології, у

яких Україна має значний науковий, технологічний та виробничий потенціал, і які здатні забезпечити вихід вітчизняної продукції на світовий ринок; вищу освіту, підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів за пріоритетними напрямками науково-технологічного розвитку; створення системи інформаційного та матеріально-технічного забезпечення наукової діяльності.

При прийнятті державних цільових наукових програм необхідно враховувати ряд факторів, котрі допоможуть зробити їх більш ефективними. По-перше, головна мета програми має бути визначена таким чином, аби не втратити своєї актуальності у короткий проміжок часу. Адже згідно з абз. 3 ч. 2 ст. 14 Закону України “Про державні цільові програми”, втрата актуальності головної мети програми є підставою для дострокового припинення її виконання. По-друге, заходи, завдання та показники державних цільових програм мають бути обґрунтованими та реальними для виконання, адже вони враховуються під час складення проекту Державного бюджету України на відповідний рік. У разі дефіциту бюджетних коштів завищені показники можуть стати причиною того, що проект програми або сама програма не будуть затверджені й, відповідно, виконані [9]. Отже, повноваження не мають розглядатись лише як відокремлена управлінська діяльність. Під час їх здійснення потрібно враховувати, що вони, перш за все, спрямовані на реалізацію функцій та завдань держави, які за сучасних умов неможливо виконати, якщо не сприяти розвитку наукової діяльності.

Крім того, досліджуючи роль держави у процесі управління науковою діяльністю, окрему увагу необхідно зосередити на проблемних аспектах цього питання. Так, проблеми в окресленій сфері, як вважає О.Й. Вівчар, проявляється в недостатньо ефективному використанні наукового потенціалу. Розвиток наукової діяльності повинен стати невід’ємною складовою реформування економіки країни, адже недостатня увага до розвитку науково-технічної сфери обумовлює структурну деформованість економіки та домінування низькотехнологічних виробництв, які малосприйнятливі до наукових досягнень і не можуть забезпечити підвищення конкурентоспроможності економіки [10, с. 186]. На думку окремих авторів, проблеми управління науковою діяльністю значною мірою зумовлені відсутністю чи лише фрагментарністю розвитку концептуальних ідей управлінського впливу держави щодо збереження та розвитку інтелектуального, у першу чергу, наукового потенціалу країни, що безпосередньо задіяний у розв’язанні проблем державного управління [11, с. 188]. Ключовим моментом надолуження втраченого в цій сфері, на нашу думку, має стати пошук шляхів та механізмів активізації державних заходів щодо подолання існування неналежного попиту на відповідні дослідження в науковій сфері.

За словами В. В. Прошкіна, основні причини недостатнього розвитку наукової діяльності полягають в наступному:

- 1) недостатнє фінансування наукових досліджень і розробок;
- 2) фізичне та моральне старіння наукового обладнання;
- 3) низький попит підприємств на результати наукових досліджень;
- 4) недостатня соціально-економічна привабливість роботи фахівців у науковій сфері [12, с. 324].

Таким чином, основне призначення держави у процесі управління науковою діяльністю проявляється в наступному:

(а) запровадження новітніх наукових програм у поєднанні з підготовкою та залученням висококваліфікованих кадрів;

(б) створення виконавцям необхідних умов, які стимулюють наукову діяльність;

(в) реалізація різноманітних проектів, спрямованих на підвищення наукового потенціалу в суб'єктів, діяльність яких пов'язана із забезпеченням наукової діяльності;

(г) надання державних замовлень, які забезпечують початковий попит на більшість нововведень, що згодом знаходять широке застосування в науковій галузі;

(г) організація та проведення науково-практичних конференцій, семінарів, виставок, презентацій;

(д) впровадження оцінок розвитку діяльності наукових установ;

(е) організаційне та методичне керівництво винахідницькою роботою;

(є) створення різних моделей інтеграції науки і вищої освіти;

(ж) імплементація зарубіжного досвіду в зазначеній сфері.

Реалізація запропонованих напрямів розвитку наукової діяльності в Україні дасть змогу значно підвищити рівень наукового потенціалу, стабілізувати прискорений процес оновлення виробництва, ефективно використовувати внутрішні та залучені зовнішні інвестиції на наукову діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виступ Голови Верховної Ради України В. Литвина на Загальних зборах Національної академії наук України // *Голос України*. – 2011. – № 75 (5075). – С. 2–3.
2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // *Відомості Верховної Ради України*. – 2006. – № 30. – Ст. 141.
3. *Мілова Т.М.* Поняття та зміст конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості / Т.М. Мілова // *Часопис Київського університету права*. – 2006. – № 3. – С. 53–58.
4. *Ткаленко Н.В.* Структура науково-технічного потенціалу України / Н.В. Ткаленко // *Вісник ЖДТУ / Економічні науки*. – 2011. – № 2 (56). – Ч. 2. – С. 137–140.
5. *Организация управления в Академии наук Украинской ССР : опыт и проблемы (1961–1986 гг.)* / Г.М. Добров, Б.С. Стогний, В.Е. Тонкаль и др. – К. : Наукова думка, 1988. – 356 с.
6. *Меліхова О.Ю.* Юридично-значимі дії як правова форма публічного адміністрування у сфері юридичної науки в Україні : адміністративно-правова характеристика / О.Ю. Меліхова // *Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. пр. : Юридичні науки*. – 2011. – № 4 (Ч. II). – С. 113–118.
7. *Мосьондз С.О.* Форми здійснення державної політики у сфері науки в Україні / С.О. Мосьондз // *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. – 2012. – № 2 – С. 47–53.
8. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України від 11.07.2001 № 2623-III // *Відомості Верховної Ради України*. – 2001. – № 48. – Ст. 253.
9. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 № 1621-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2004. – № 25. – Ст. 352.
10. *Вівчар О.Й.* Інноваційна діяльність в Україні та напрями її розвитку / О.Й. Вівчар, Н.М. Паранька // *Науковий вісник НЛТУ України*. – 2011. – Вип. 21.9. – С. 183–187.
11. *Гагаріна С.Г.* Актуальні напрями розвитку наукового потенціалу державного управління в Україні / С.Г. Гагаріна // *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія "Управління"*. – 2011. – № 2. – С. 185–191.
12. *Прошкін В.В.* Основні напрямки науки в університеті / В.В. Прошкін // *Науковий вісник СДПУ*. – 2010. – № 5 (7). – С. 323–331.

Отримано 15.10.2013